

CONTRIBUȚII PRIVIND MORMINTELE HALLSTATTIENE TÂRZII CU ZĂBALE DE TIP *SZENTES-VEKERZUG* ÎN BAZINUL CARPATIC

EMILIAN TELEAGA*

Rezumat: În perioada hallstattiană târzie sunt atestate, în bazinul carpatic și în regiunile limitrofe, primele înmormântări de cai; anterior acestui orizont, în morminte și depozite se aflau doar zăbale și piese de harnașament. Orizontul hallstattian târziu Vekerzug este definit și prin zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*, caracterizate prin fixarea cu nituri a muștiucului de psalii. Ele sunt răspândite mai ales în bazinul carpatic, dar și pe Sava superioară și în Subcarpații de sud.

Ritul de înmormântare a cailor era inhumația, aceste morminte fiind de obicei izolate; totuși, în necropolele de la *Szentes-Vekerzug* și *Szentlőrinc*, unele morminte de cai formează grupe.

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* au fost ordonate pe baza formelor psaliilor în trei grupe. Cele mai timpurii zăbale, din prima grupă (datată înainte de sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. – cca 525 a.Chr.), au psaliile aproape drepte. Psaliile ușor îndoite ale celei de-a doua grupe (cca 525–450 a.Chr.) se transformă în psaliile puternic îndoite ale grupei a treia (450 – cca 400 a.Chr.). Datarea absolută a acestor grupe s-a stabilit mai ales prin legătura lor cu cronologia hallstattiană târzie din Slovenia. Lățimea interioară a muștiucului zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* măsoară în medie 9,7 cm și corespunde lățimii interioare a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală.

Înserierea zăbalelor de tip Vekerzug și a altor părți de harnașament de călărie și de tracțiune din 28 de descoperiri funerare face posibilă ordonarea diverselor seturi, pornind de la cronologia zăbalelor.

Cuvinte-cheie: analiza corelațiilor, cai, cronologie relativă și absolută, Hallstatt târziu, (în)mormântări cu) zăbale, înseriere, seturi de harnașament, (tip) *Szentes-Vekerzug*, Tigveni, tipologie.

INTRODUCERE

Articolul constituie un fragment al lucrării privind mormintele cu care hallstattiene târzii din bazinul carpatic, publicate recent în limba germană¹. Deoarece zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt atestate și în Subcarpații sudici, iar mormintele de cai sunt frecvente la Dunărea de Jos, începând cu această perioadă și până la sfârșitul epocii fierului, am reluat aici această contribuție în limba română². În plus, a

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: emilientelega@hotmail.com; Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg; e-mail: teleaga@staff.uni-marburg.de.

¹ Teleaga 2017, p. 54–63.

² Înserierea s-a realizat cu ajutorul programului *Winbasp Version 5.43*, iar analizele de corespondență cu *SPSS Statistics 17.0*.

fost adăugată o scurtă notă privind mormântul tumular de la Tigveni pentru care, în cadrul proiectului UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2014-4-1602, *Înmormântări și obiceiuri funerare în Hallstattul târziu la Dunărea de Jos*, a fost obținută o datare ¹⁴C.

ZĂBALELE DE TIP SZENTES-VEKERZUG: CARACTERISTICI, DATARE ȘI RĂSPÂNDIRE

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* pot fi deosebite de toate celelalte zăbale hallstattiene târzii, care aveau o legătură mobilă între psalii și muștiuc, prin fixarea cu nituri a muștiucului de psalii.

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt caracterizate, de asemenea, printr-un muștiuc cu încheietură mobilă și cu urechi laterale (în care erau fixate capetele frâului) și prin psaliile cu trei orificii. Muștiucul este nituit în orificiile din mijloc, iar celelalte două orificii laterale, libere, serveau prinderii zăbalelor la fâlcele (fig. 1). Modul de realizare a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* variază; ele pot avea: **a.** psalii în formă de plăcuțe cu trei orificii, care se continuă printr-o treaptă spre capetele în formă de băț; **b.** psalii cu orificii în formă de urechi lățite; **c.** psalii în formă de plăcuțe cu trei orificii care se îngustează spre capete (fig. 8/jos). Psaliile pot fi drepte, îndoite în forma literelor „C” sau „S” și să se termine printr-un vârf, o sferă, o ureche sau o figură zoomorfă (fig. 9/jos). Orificiile terminale ale muștiucului cu încheietură pot fi triunghiulare sau rotund-ovale. Toate împărțirile tipologice propuse până acum se bazează pe aceste caracteristici, reliefate în mod diferit, ca fiind de însemnătate principală, secundară sau fără importanță³.

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt răspândite mai ales în bazinul carpatic, dar și pe Sava superioară și în Subcarpații de sud, în vreme ce în alte regiuni ele se întâlnesc rar (vezi lista 1 și fig. 2).

Aceste zăbale sunt datate unitar în cercetarea actuală⁴ în secolele VI–V a.Chr. În această contribuție sunt discutate în primul rând acele contexte datate absolut prin legătura lor cu cronologia hallstattiană târzie din Slovenia și cu cea grecească, deoarece cronologia „scitică” se bazează mai ales pe vârfurile de săgeți, care sunt rareori asociate în morminte cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*. Cronologia zăbalelor poate fi stabilită și prin câteva contexte cu datare relativă și absolută din grupul sudcarpatic Ferigile.

³ Kemenczei 1985; Werner 1988, p. 12–30, nr. 7–94, pl. 1–14, 68/A, 72/B, 73; Hellmuth 2007, p. 78–82, fig. 14–17.

⁴ Werner 1988, p. 12–30, nr. 7–94, pl. 1–14, 68/A, 72/B, 73; Kemenczei 1985.

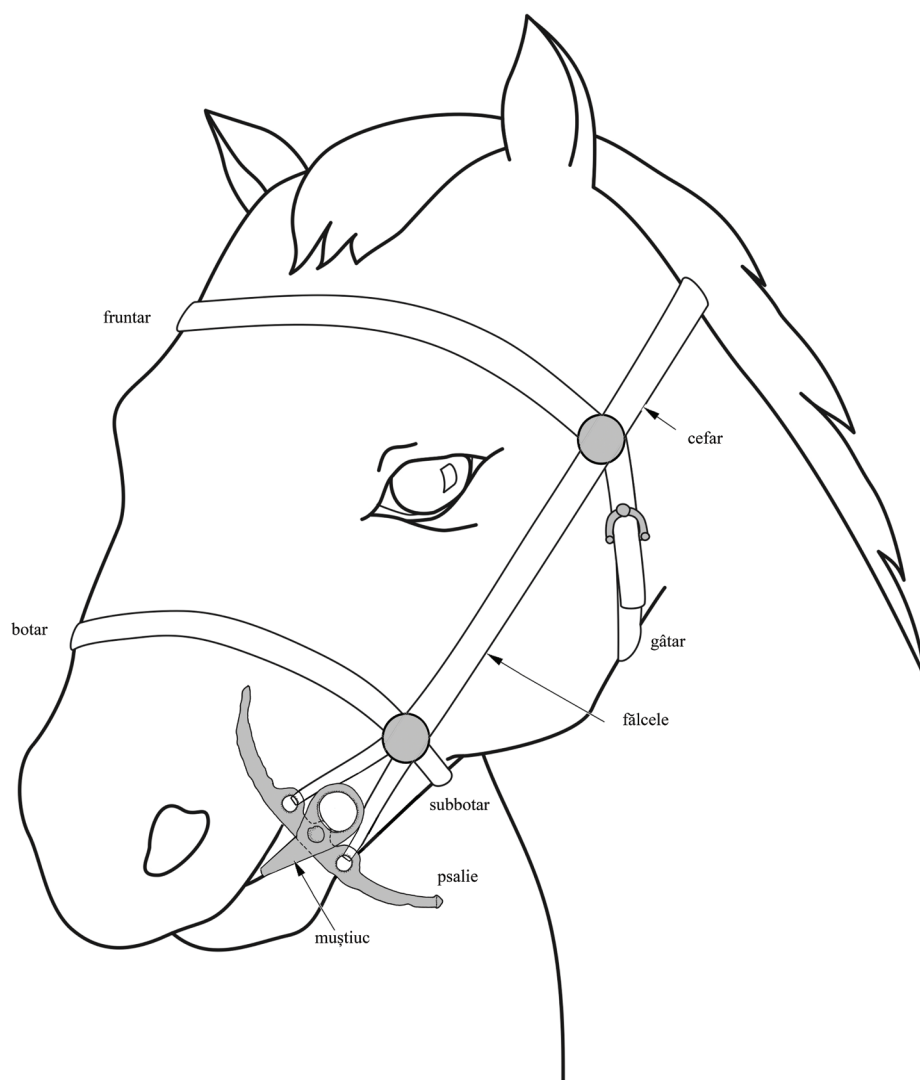

Fig. 1. Reconstituirea grafică a căpăstrului unui cal din mormântul 12 de la Szentes-Vekerzug.

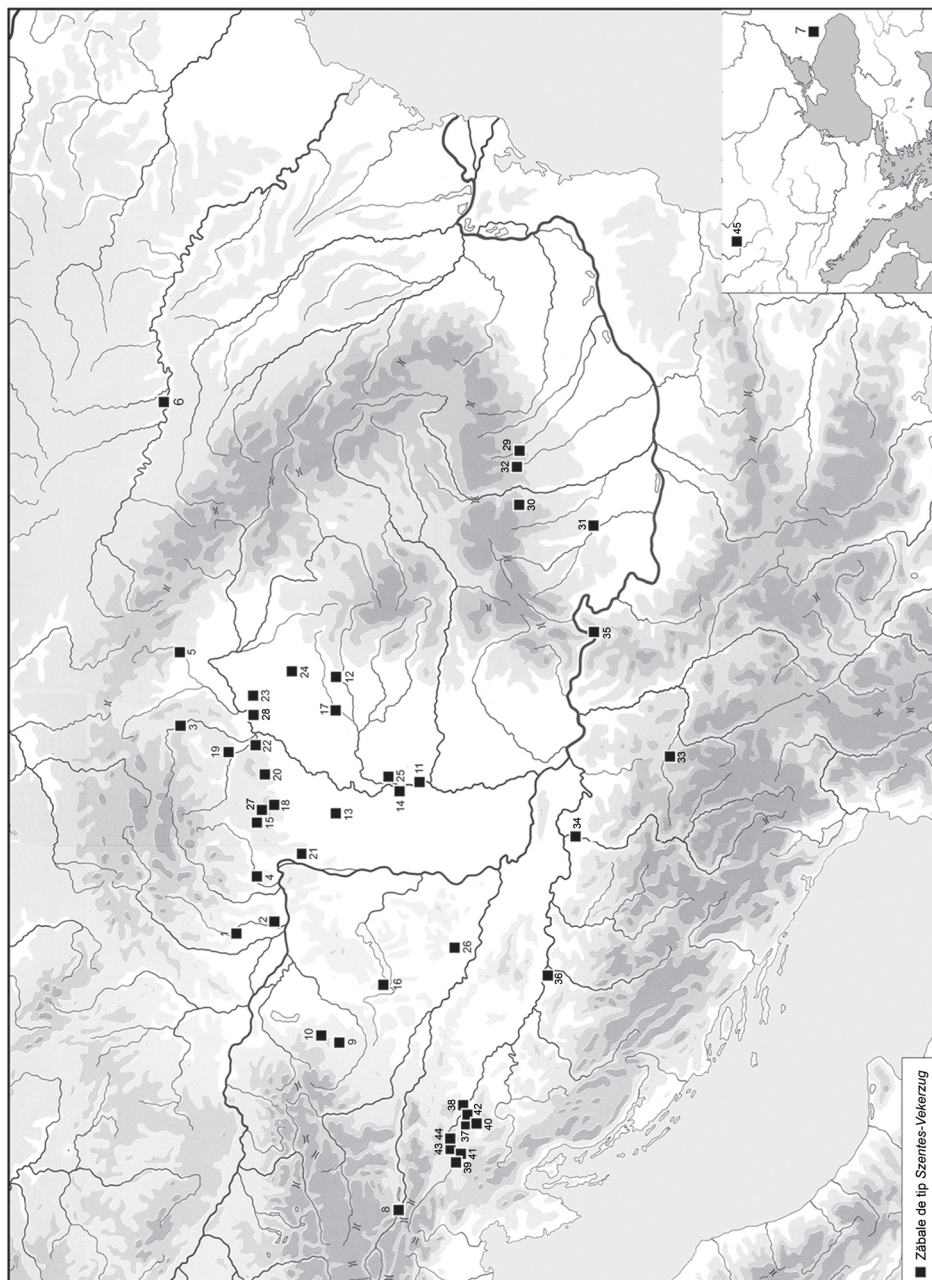

Fig. 2. Răspândirea zăbalelor de tip Szentes-Vekerzug (numerotarea de pe hartă corespunde numerotării din Lista 1).

Lista 1⁵ (fig. 2)

Slovenia:

1. Dolné Krškany, lângă Nitra, mormânt⁶;
2. Chotín, mormintele 22, 40, 119–120 și 220⁷;
3. Košice, descoperire întâmplătoare⁸;
4. Presel'any nad Iplom, descoperire funerară⁹;

Ucraina:

5. Nevic'ke, regiunea Zakarpaska, tumul¹⁰;
6. Perebykocí, regiunea Černovitsk, tumulul 2: mormântul construit din bârne poate fi datat, pe baza vârfurilor de săgeți, în a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., cel mai târziu în jurul anului 600 a.Chr.¹¹;

Federația rusă:

7. Kelermes, Republica Adigea, tumulul 24 – mormântul de cal 6, prima jumătate a secolului al VII-lea a.Chr.¹² sau a doua jumătate a aceluiași veac¹³;

Austria:

8. Landskron, Kärnten, descoperire întâmplătoare¹⁴;
9. Oberpullendorf, Burgenland, mormânt de incinerare¹⁵;
10. Schandorf, Burgenland, descoperire izolată¹⁶;

Ungaria:

11. Algyő, comitatul Csongrád, mormântul 59, de femeie¹⁷;
12. Ártánd, comitatul Hajdú-Bihar, mormânt tumular fastuos¹⁸;
13. Cegléd, comitatul Pest, descoperire izolată¹⁹;
14. Csanytelek, comitatul Csongrád, mormântul 89²⁰;
15. Cserhátszentiván, comitatul Nógrád, descoperire izolată²¹;

⁵ După Werner 1988, p. 15–23, nr. 7–14, p. 17–28, 30–83, pl. 1–14, 73–74 și Kemenczei 2009, p. 181, cu completări.

⁶ Romsauer 1993, p. 20, fig. 10.

⁷ Werner 1988, p. 15, 22, nr. 8–9, 68–69, 72, pl. 2, 12.

⁸ Werner 1988, p. 18, nr. 36, pl. 7.

⁹ Werner 1988, p. 17, nr. 31, pl. 6.

¹⁰ Popovič 1985, p. 59, fig. 8/4.

¹¹ Werner 1988, p. 20–21, nr. 61–62, pl. 11; Smirnova 1998, p. 455, fig. 11/4.9.

¹² Kossack 1987, p. 71.

¹³ Galanina 1997, p. 45, cat. 346, pl. 25.

¹⁴ Gleirscher 2003, p. 25–37.

¹⁵ Werner 1988, p. 23, nr. 81, pl. 13.

¹⁶ Werner 1988, p. 19, nr. 47, pl. 8.

¹⁷ Kemenczei 2009, p. 116, pl. 3/1.

¹⁸ Kemenczei 2009, p. 116, pl. 4/4.

¹⁹ Werner 1988, p. 17, nr. 27, pl. 6.

²⁰ Werner 1988, p. 17, nr. 28.

²¹ Werner 1988, p. 20, nr. 55–56, pl. 10.

16. Cserszegtomaj, comitatul Zala, descoperire întâmplătoare²²;
 17. Füzesgyarmat, comitatul Békés, locul de descoperire 23²³;
 18. Gyöngyös, comitatul Heves, descoperiri funerare²⁴;
 19. Miskolc-Diósgyőr, comitatul Borsod-Abaúj-Zemplén, descoperiri funerare (fig. 3)²⁵;
 20. Nagy Eged, lângă Eger, comitatul Heves, mormântul 19²⁶;
 21. Nagytarcsa, comitatul Pest, depozit²⁷;
 22. Nyékládháza, comitatul Borsod-Abaúj-Zemplén, descoperiri funerare²⁸;
 23. Nyíregyháza, comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg, descoperire întâmplătoare²⁹;
 24. Nyírmártonfalva, comitatul Hajdú-Bihar, descoperire întâmplătoare³⁰;

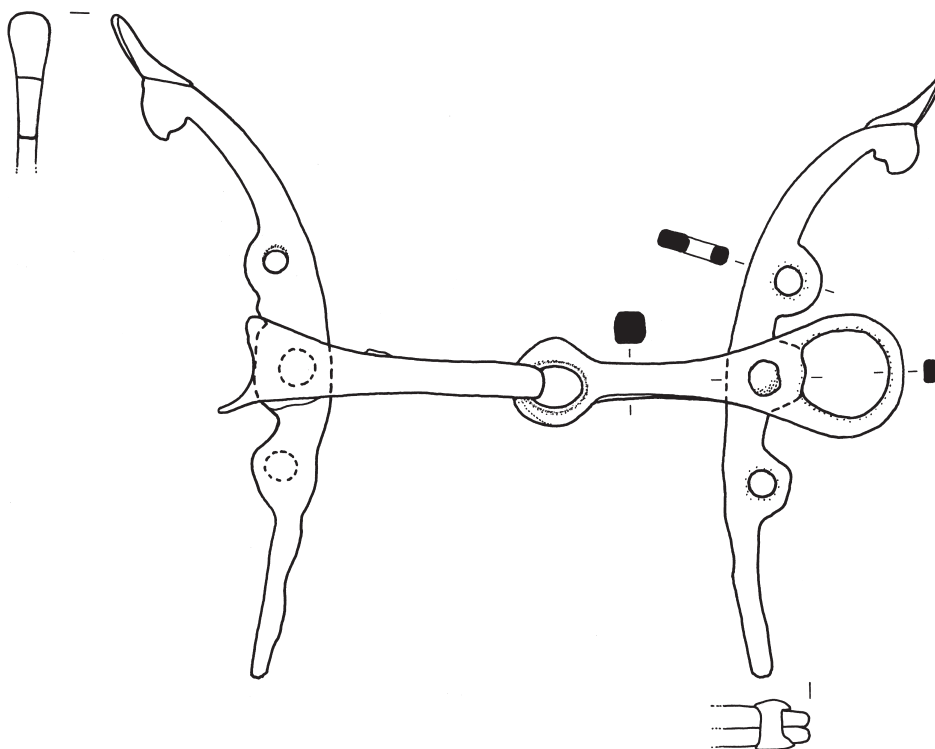

Fig. 3. Zăbală de la Miskolc-Diósgyőr, Muzeul Ottó-Herman, nr. inv. 83.819.4, scara 1:2.

²² Werner 1988, p. 15, nr. 10, pl. 2.

²³ Kemenczei 2009, p. 120, pl. 18/1.

²⁴ Werner 1988, p. 15, nr. 11–12, pl. 2; Teleaga 2017, p. 88–89, cat. 2.9–2.10, pl. 6.

²⁵ Werner 1988, p. 16–17, nr. 15–16, 29, pl. 3, 6; Teleaga 2017, p. 85–86, cat. 1.1–1.3, pl. 1.

²⁶ Kemenczei 2009, p. 168, pl. 146/1.

²⁷ Werner 1988, p. 20, nr. 57–60, pl. 10–11.

²⁸ Werner 1988, p. 17, 21–22, nr. 30, 67, 70, pl. 6, 12.

²⁹ Werner 1988, p. 19, nr. 46, pl. 8.

³⁰ Werner 1988, p. 22, nr. 71, pl. 12.

25. Szentes-Vekerzug, comitatul Csongrád, mormintele 6, 11–13, 16, 18, 22, 36, 139, 142, 146 și 151 (fig. 10)³¹;
26. Szentlőrinc, comitatul Baranya, mormintele 52, 58, 60–61³²;
27. Szurdokpuszpöki, astăzi orașul Pásztó, comitatul Nógrád, descoperiri izolate³³;
28. Tiszavasvári, comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg, mormintele 32, 38, 49 și 57³⁴;

România:

29. Curtea de Argeș, județul Argeș, tumulul 5 – mormântul 6 (sau tumulul 14 – mormântul 21) și tumulul 18 – mormântul 26³⁵;
30. Ferigile, județul Vâlcea, tumulul 44 – mormântul 1 și tumulii 134–135³⁶;
31. Ieșelnița, județul Dolj, tumulul 1³⁷;
32. Tigveni, județul Argeș, tumulul 1 – mormântul 2 și tumulul 9 – mormântul 5 (fig. 6/4)³⁸;

Serbia:

33. Atenica (Čačak), tumulii 1 (fig. 4) și 2 (fig. 5)³⁹;
34. Badovinci, tumul⁴⁰;
35. Ponor on Miroč, construcția 9⁴¹;

Bosnia-Herțegovina:

36. Donja Dolina, Republica Sârbă, descoperire izolată⁴²;

Slovenia:

37. Brezje, tumulul 6 – mormântul 1⁴³;
38. Libna, mormântul 1⁴⁴;
39. Magdalenska Gora, Ljubljana, tumulul 2 – mormântul 13; tumulul 2 – mormântul 19 și tumulul 4 – mormântul 3⁴⁵;

³¹ Werner 1988, p. 16–19, 22–23, nr. 18–20, 32–34, 39–41, 48–49, 73, 82–83, pl. 3, 6–9, 13–14.

³² Werner 1988, p. 16, 19–20, nr. 21, 50–52, pl. 4, 9.

³³ Tankó 2015, p. 435, 439–440, fig. 2/4–5.

³⁴ Kemenczei 2009, p. 150–151, 155, pl. 106/3–6, 110/5, 112/9, 120/14.

³⁵ Werner 1988, p. 21, 23, nr. 66, 80, pl. 11, 13; Măndescu 2004, p. 149, 152, fig. 6/1, 8/6, 11/1, 12/5.

³⁶ Werner 1988, p. 19, nr. 43–45, pl. 8.

³⁷ Werner 1988, p. 18, nr. 35, pl. 7.

³⁸ Werner 1988, p. 21, nr. 63–65, pl. 11.

³⁹ Werner 1988, p. 20, 23, nr. 54, 75–78, pl. 10, 13; Teleaga 2017, p. 114, 124, cat. 4.1.63–64, 4.2.13–16, pl. 33, 37.

⁴⁰ Werner 1988, p. 23, nr. 79, pl. 13.

⁴¹ Jevtić, Peković 2007, p. 196, fig. 7.

⁴² Werner 1988, p. 19, nr. 42, pl. 8.

⁴³ Werner 1988, p. 15, nr. 7, pl. 1.

⁴⁴ Werner 1988, p. 15–16, nr. 13, pl. 2.

⁴⁵ Werner 1988, p. 16–18, nr. 14, 24, 37, pl. 3, 5, 7.

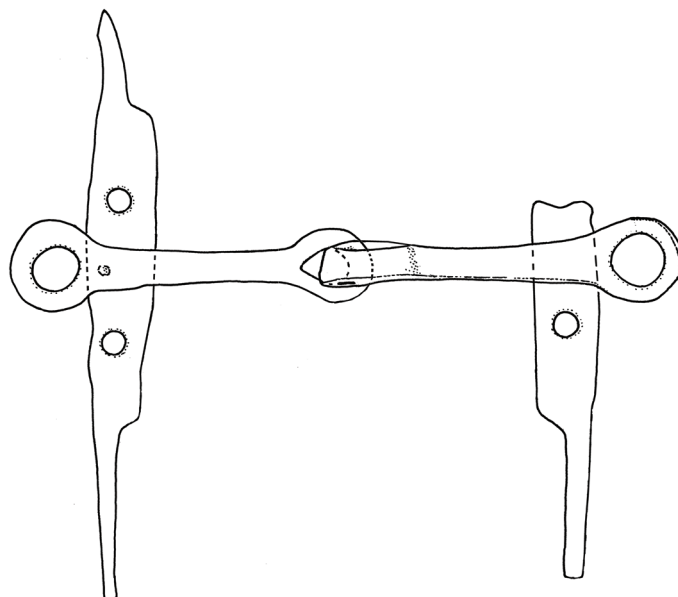

Fig. 4. Reconstituirea grafică a unei zăbale din tumulul 1 de la Atenica (Čačak, Serbia, Muzeul Național, nr. inv. 1505).

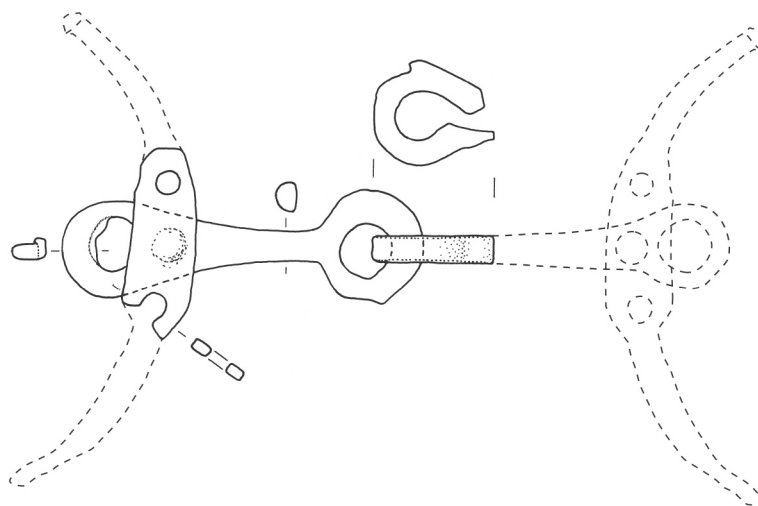

Fig. 5. Reconstituirea grafică a unei zăbale din tumulul 2 de la Atenica (Čačak, Serbia, Muzeul Național, nr. inv. A 663), scara 1:2.

40. Novo Mesto. **a.** Malenškova gomila, mormântul 3 și tumulul 4 – mormântul 3⁴⁶; la acestea se adaugă tumulul 3 – mormântul 12⁴⁷; **b.** Kapiteljska njiva, tumulul 7 – mormântul 19⁴⁸;
41. Šmarjeta, descoperire întâmplătoare⁴⁹;
42. Stična, tumulul 48 – mormântul 99⁵⁰;
43. Vače, descoperire funerară⁵¹;
44. Zagorje ob Savi, mormânt descoperit întâmplător⁵²;

Polonia:

45. Wymysłowo, Poznań⁵³.

DATE CRONOLOGICE PRIVIND ZĂBALELE DE TIP SZENTES-VEKERZUG

Anticipând tematic rezultatele obținute, zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* vor fi atribuite uneia dintre cele trei grupe definite mai jos și contextele lor cronologice vor fi prezentate în detaliu.

Cele mai timpurii zăbale (Perebykovci și Ártánd) se întâlnesc deja în a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr. sau la sfârșitul său. Mormântul de cal 6 din tumulul 24 de la Kelermes aparține secolului al VII-lea a.Chr. Zăbalele determinabile tipologic de la Perebykovci și Kelermes aparțin primei grupe definite aici și au fost găsite în afara zonei de răspândire a tipului *Szentes-Vekerzug*. Există, totuși, descoperiri funerare mai târzii, care conțin puncte de reper cronologic pentru zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*.

Tumulii de la Atenica au fost înălțați, probabil, la scurt timp unul după altul. Tumulul 1 conținea o fibulă de tip *Novi Pazar* cu placa piciorului trapezoidală sau pătrată, tip care este întâlnit, împreună cu importuri grecești, și în mormântul princiar eponim, pe la 500 a.Chr.⁵⁴; tumulul 2 este puțin mai vechi (cca 540–520 a.Chr.). În tumulul 2 s-a găsit o cană corintică cu cioc (*prochous*), produsă⁵⁵, probabil, pe la mijlocul secolului al VI-lea a.Chr. Fragmentele unei cutii etrusce din acest tumul sunt decorate figurativ, aceasta fiind atribuită, pe criterii stilistice, unui atelier de la Vulci și datată⁵⁶ pe la 520 a.Chr. Așadar, tumulul 2 poate fi datat în al treilea sfert al secolului al VI-lea a.Chr. Două dintre cele patru zăbale, provenind din tumulul 2,

⁴⁶ Werner 1988, p. 16–17, nr. 17, 25, pl. 3, 5.

⁴⁷ Križ 1997, p. 60, pl. 37/2.

⁴⁸ Egg 1999, p. 334–335, fig. 10/1, pl. 17/1.

⁴⁹ Werner 1988, p. 17, nr. 26, pl. 5.

⁵⁰ Werner 1988, p. 18, nr. 38, pl. 7.

⁵¹ Werner 1988, p. 16, nr. 22, pl. 4.

⁵² Werner 1988, p. 16, nr. 23, pl. 4.

⁵³ Werner 1988, p. 20, nr. 53, pl. 9.

⁵⁴ Vasić 1999, p. 77–81, nr. 582–626, pl. 41–42.

⁵⁵ Parović-Pešikan 1988, p. 45, nr. 25, fig. 1, 3/8.

⁵⁶ Vasić 1992, p. 53–56, fig. 1–3.

aparțin cu siguranță primei grupe tipologice; fragmentele celorlalte două zăbale nu pot fi determinate (fig. 4)⁵⁷. Cele două zăbale provenind din tumulul 1 sunt fragmentare; una dintre ele aparține, însă, celei de-a doua grupe sau chiar celei de-a treia grupe tipologice (fig. 5)⁵⁸. Astfel, poate fi stabilită trecerea de la prima la a doua grupă de zăbale tip *Szentes-Vekerzug* la sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr.

Mormântul secundar 5 din tumulul 9 de la Tigveni conține un *akinakes* tip *Tigveni*, un vârful de lance, o zăbală tip *Szentes-Vekerzug* din prima grupă, un fragment dintr-o zăbală cu muștiucul mobil, o farfurie evazată fără decor (folosită ca urnă), dar și fragmentele uneia cu decor canelat pe buză și un pahar globular (fig. 6)⁵⁹. Ultimele două vase încadrează mormântul anterior ultimei faze ceramice a necropolei de la Ferigile, caracterizate prin ceramică lipsită de decor, adică⁶⁰ înainte de circa 500 a.Chr. O probă ¹⁴C din acest mormânt se datează 2474 ± 76 BP, adică în intervalul 763–514 a.Chr. (calibrat, cu probabilitate de 68,2%)⁶¹.

Mormântul 99 din tumulul 48 de la Stična conține o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* din cea de-a doua grupă și patru distribuitoare de curele cu două urechi pe partea posterioară; acestea sunt decorate cu patru capete de cal dispuse spiralic și cu o rozetă centrală⁶². Mormântul poate fi datat, în funcție de fibulele pe care le conține, în jur de 500 a.Chr. (perioada dezvoltată a fibulelor *Certosa*)⁶³. Acest tumul poate fi datat, pe baza probelor de carbon radioactiv, în a doua jumătate a secolului al VI-lea a.Chr., confirmând astfel datarea arheologică⁶⁴.

Mormântul 13 din tumulul 2 de la Magdalenska Gora conține o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* din grupa a doua și piese de harnașament (inclusiv plăcuțe decorative de curea în formă de capete de bou). El poate fi datat în intervalul de timp dintre 500 a.Chr. și prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr. Din acest mormânt provine o placă de curea decorată cu monștri înaripați, realizată în stilul artei situlelor din prima fază a acestei specii⁶⁵.

Descoperirea funerară de la Dolné Krškany (lângă Nitra) conține una dintre cele mai târzii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* din grupa a doua și aplice de curea triplu semisferice cu ureche. Astfel de aplice de curea provin dintr-un set de piese de harnașament descoperit întâmplător la Brădești, județul Dolj, România. Acolo ele erau asociate cu aplice de curea în formă de palmetă, din prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr., și cu aplice în formă de albină⁶⁶. Aceste aplice în formă de

⁵⁷ Teleaga 2017, p. 124, cat. 4.2.13–16, pl. 37/1–8.

⁵⁸ Teleaga 2017, cat. 4.1.63–4.1.64, pl. 33/14–15.

⁵⁹ Vulpe, Popescu 1972, p. 110, fig. 13/1–7.

⁶⁰ Teleaga, Sârbu 2016, p. 24, 27.

⁶¹ Institutul pentru Fizica Particulelor din ETH Zürich, proba 70060.

⁶² Gabrovec *et alii* 2006, p. 76, pl. 57/10–13.17.

⁶³ Gabrovec, Teržan 2008, p. 290–292, fig. 41–42.

⁶⁴ Teržan, Črešnar 2014, p. 457–459, 719–721, fig. 25/8–10, 36.

⁶⁵ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, p. 129, pl. 24/3; Turk 2005, p. 23–24, fig. 28.

⁶⁶ Nestor 1932, p. 149–151, nota 618, pl. 18/4–6.

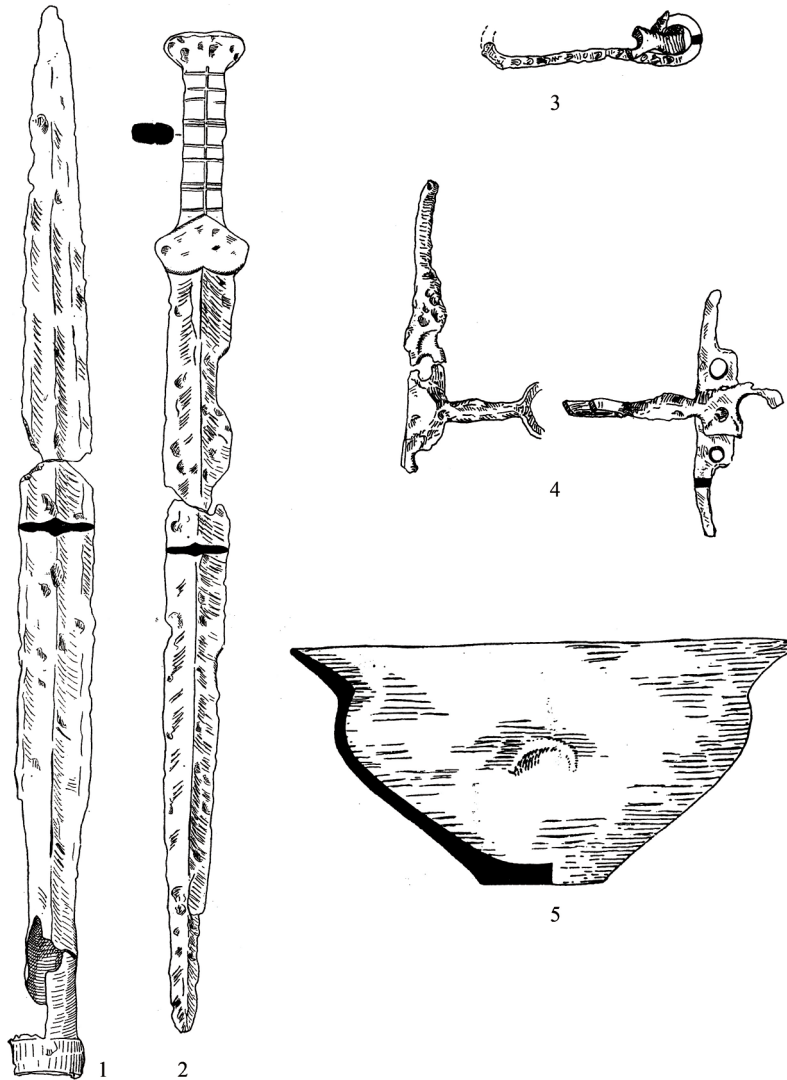

Fig. 6. Mormântul 5 din tumulul 9 de la Tigveni: 1–4. scara 1:3;5. scara 1:4
(după Vulpe, Popescu 1972, fig. 13/1–7).

albină s-au descoperit și în setul de harnașament din mormântul cu arme de la Golemani. Pe baza unei *pelike* a pictorului Agrigent, mormântul se poate data⁶⁷ pe la 470–445 a.Chr.

⁶⁷ Mannack 2001, p. 17–19, fig. 10; *Thraker* 2004, nr. cat. 198; Cărov 2008.

Cele mai târzii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, cu psalii puternic îndoite, din grupa a treia (unghiul psaliilor mai mic de 140° și lungimea segmentului de psalie / lungimea psaliei mai mare decât 1,2), pot fi încadrate cronologic de o manieră absolută pe baza câtorva complexe de la Novo Mesto:

- a. Din mormântul 12 – tumulul 3 provin o situlă de bronz și o placă de curea⁶⁸, ambele decorate în stilul artei situlelor din prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr.
- b. Din mormântul 3 – tumulul 4 provine o situlă de bronz, aparținând stilului artei situlelor, și fibule de bronz, care pot fi datate⁶⁹ pe la 400 a.Chr. Pentru acest tumul există acum și probe radiocarbon, care asigură datarea sa⁷⁰ în prima jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.
- c. Mormântul 17 – tumulul 7 a fost datat⁷¹, pe baza fibulelor Certosa și a situlei de bronz cu decor târziu, în a doua jumătate a secolului al V-lea – începutul secolului al IV-lea a.Chr.

CAII CU ZĂBALE DE TIP SZENTES-VEKERZUG

Măsurătorile pentru 61 de zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, prelevate mai ales din literatură, dau o lățime interioară (*Gebißfreiheit* = „libertatea botului” corespunzând distanței dintre cele două psalii) între 8,0 cm și 12,8 cm, în medie de 9,7 cm, ceea ce înseamnă că ele au fost produse pentru cai mici⁷². Această valoare medie corespunde aceleia a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală, care aveau o deschidere medie de 10 cm⁷³.

Rasele de cai hallstattiene târzii din bazinul carpatic au fost cercetate mai întâi de către Bökönyi; el a stabilit că rasele de cai proprii orizontului Vekerzug aparțin grupei estice, care este caracterizată prin cai mai mari decât cei ai grupei vestice. Primii aveau o înălțime medie la greabăn de 136 cm și erau robusți, ceilalți, cu o înălțime de doar 126 cm, erau zvelți⁷⁴. Cercetările mai noi privind rasele de cai eurasiatici întăresc, în principiu, teoria lui Bökönyi⁷⁵.

Totuși, „libertatea botului” corespunde lățimii capului cailor, iar capul se află într-o relație biometrică cu celelalte părți ale corpului animalelor, astfel încât fie datele cercetării lui Bökönyi nu sunt suficient de relevante, fie cele două grupe de

⁶⁸ Križ 1997, p. 24–28, 32–35, pl. 38–39, anexele 3–4; Turk 2005, p. 55–56, nr. 43–44, fig. 38, 44, 84–85.

⁶⁹ Knez 1986, p. 88–90, pl. 32, 36/3–5, anexele 2–3; Turk 2005, p. 67, nr. 60–61, fig. 62–63, 102–103.

⁷⁰ Teržan, Črešnar 2014, p. 486–490, 719–721, fig. 27/3.2–6, 42–43.

⁷¹ Egg 1999, p. 339–342, fig. 9/7–8, 16/1, pl. 16/5–6, 19/1–2.

⁷² Cele 61 de zăbale cu „libertatea botului” măsurată corespund numerelor 1–6, 10, 13, 15–17, 19, 21–23, 25–29, 31–32, 35–36, 38–39 și 42–44 din lista 1.

⁷³ Kossack 1988, p. 135.

⁷⁴ Bökönyi 1993, p. 45–56, fig. 7–17.

⁷⁵ Benecke 1994, p. 138–142, fig. 93; Benecke 1998.

cai din bazinul carpatic și din Europa de vest aveau aceeași mărime a capului, în ciuda diferențelor lor rasiale. Mai mult, este posibil ca zăbalele cu o lățime interioară mai mare să fi fost folosite și pentru cai mici și gracili.

O zăbală de tip *Szentes-Vekerzug*, găsită în afara zonei principale de difuziune a acestui tip, provine din tumulul 24 – mormântul de cal 6 de la Kelermes – și are o lățime interioară de 14,4 cm, care era considerabil mai mare decât cea a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* din bazinul carpatic. Această deschidere a zăbalei corespunde valorii medii de 13,0 cm a tipurilor de zăbale mai timpurii de la Kelermes⁷⁶. Zăbala de tip *Szentes-Vekerzug* de la Kelermes indică legături între cele două regiuni, zona Kobanului de nord și bazinul carpatic: pentru un cal din zona Kobanului de nord, băștinaș sau străin, s-a făcut o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* pe baza măsurilor locale.

TRANSFORMAREA ZĂBALELOR DE TIP SZENTES-VEKERZUG

Problema principală a acestei cercetări este găsirea unei dezvoltări cuantificabile a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*, independente de tipologiile rigide folosite până acum. Pentru aceasta nu se ia în considerare „libertatea botului” și, prin aceasta, lungimea muștiucului, care poate fi dependentă de mărimea capului sau corpului cailor.

Tabel 1

Corelații ale caracteristicilor specifice zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*
(° tendință către semnificație statistică, * semnificativ statistic, ** înalt semnificativ statistic,
*** foarte înalt semnificativ statistic)

trăsătură caracteristică	trăsături caracteristice	semnificație	grad de semnificație
Modul de realizare al psaliei	lungimea segmentului de cerc al psaliei	0,002	**
	unghiul psaliei	0,018	*
	lungimea psaliei	0,070	°
capetele psaliei	lungimea psaliei	0,093	°
lungimea segmentului de cerc al psaliei	unghiul psaliei	0,009	**
	lungimea psaliei	< 0,001	***
unghiul psaliei	lungimea psaliei	0,053	°

Forma zăbalei se schimbă în mod evident și se cuantifică pe baza unghiului dintre cele două capete ale psaliilor având ca centru nitul mijlociu. În afară de aceasta, sunt luate în considerare lungimea segmentului de cerc (măsurată pe baza lungimii arcului psaliei dintre cele două capete) și lungimea psaliei (fig. 7).

Psaliile pot avea fie trei orificii în formă de urechi lățite, fie în formă de plăcuțe cu trei orificii, continuate printr-o treaptă spre capetele în formă de băț sau îngustându-se lin spre capete (fig. 8/jos). Capetele psaliilor pot fi ascuțite, în formă de ureche, de sferă, în forma literei „S”, terminate într-o sferă sau zoomorfe (fig. 9/jos).

⁷⁶ Kossack 1988, p. 135.

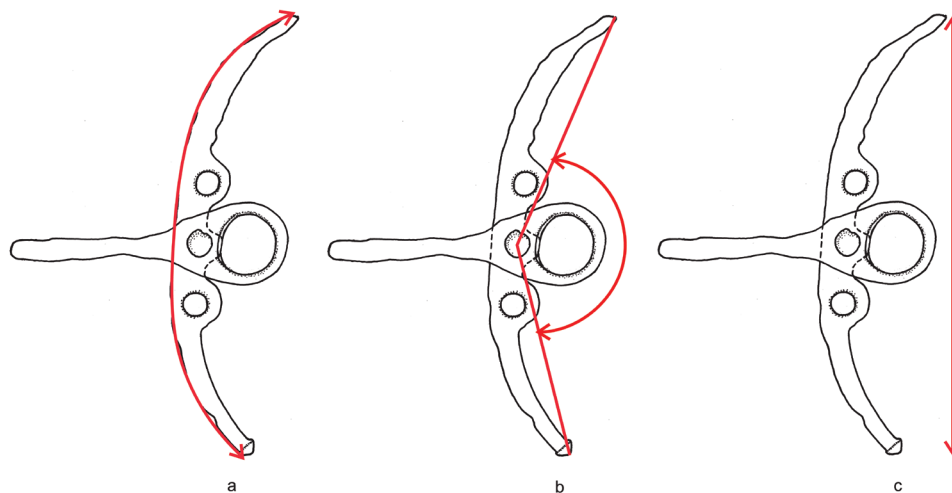

Fig. 7. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: schema calculului lungimii segmentului de psalie (a), a unghiului psaliei (b) și a lungimii psaliei (c).

Modul de confecționare a psaliei, curbura și capetele ei sunt caracteristici morfologice; modificările curburii psaliilor pot fi și ele cuantificate. Mai întâi, însă, trebuie găsite acele trăsături care determină variația formei psaliilor. Aceste caracteristici sunt cercetate prin analiza corelațiilor.

Atât modul de confecționare a psaliilor, cât și capetele și unghiurile lor sunt caracteristici care se dezvoltă independent de lungimea muștiucului (care, la rândul său, stă într-o legătură directă cu lățimea interioară a zăbalei și, prin acesta, cu mărimea corpului calului).

Nici aceste caracteristici, nici proporțiile psaliilor (lungimea segmentului de cerc/lungimea psaliilor) nu se află într-o relație semnificativă statistic cu lungimea muștiucului. Pentru ordonarea tipo-cronologică a zăbalelor trebuie folosite acele caracteristici care se află într-o relație statistică între ele: modul de realizare a psaliilor, capetele și unghiurile lor, dar și lungimea segmentului de cerc, care se află într-o relație semnificativă statistică cu lungimea psaliilor, modul lor de confecționare, lungimea segmentului de cerc, dar și cu unghiul lor; la fel, modul de confecționare a psaliilor cu lungimea segmentului de cerc (tabel 1).

Dimensiunile unghiului psaliilor și proporția psaliei (lungimea segmentului de cerc/lungimea psaliei), aflată în legătură cu acesta, permit o împărțire a psaliilor în trei grupe: **a.** unghiul psaliei $> 160^\circ$ și proporția psaliei între 1,00 și 1,05; **b.** unghiul psaliei $> 140^\circ$ și $\leq 160^\circ$ și proporția psaliei între $\geq 1,05$ și $\leq 1,20$; **c.** unghiul psaliei $\leq 140^\circ$ și proporția psaliei $> 1,20$ (fig. 8).

Cele două moduri principale de realizare a psaliilor (cu trei orificii în formă de urechi lățite sau în formă de plăcuțe cu trei orificii, continuate printr-o treaptă spre capetele în formă de băț) apar în toate grupele. Totuși, psaliile în formă de placă

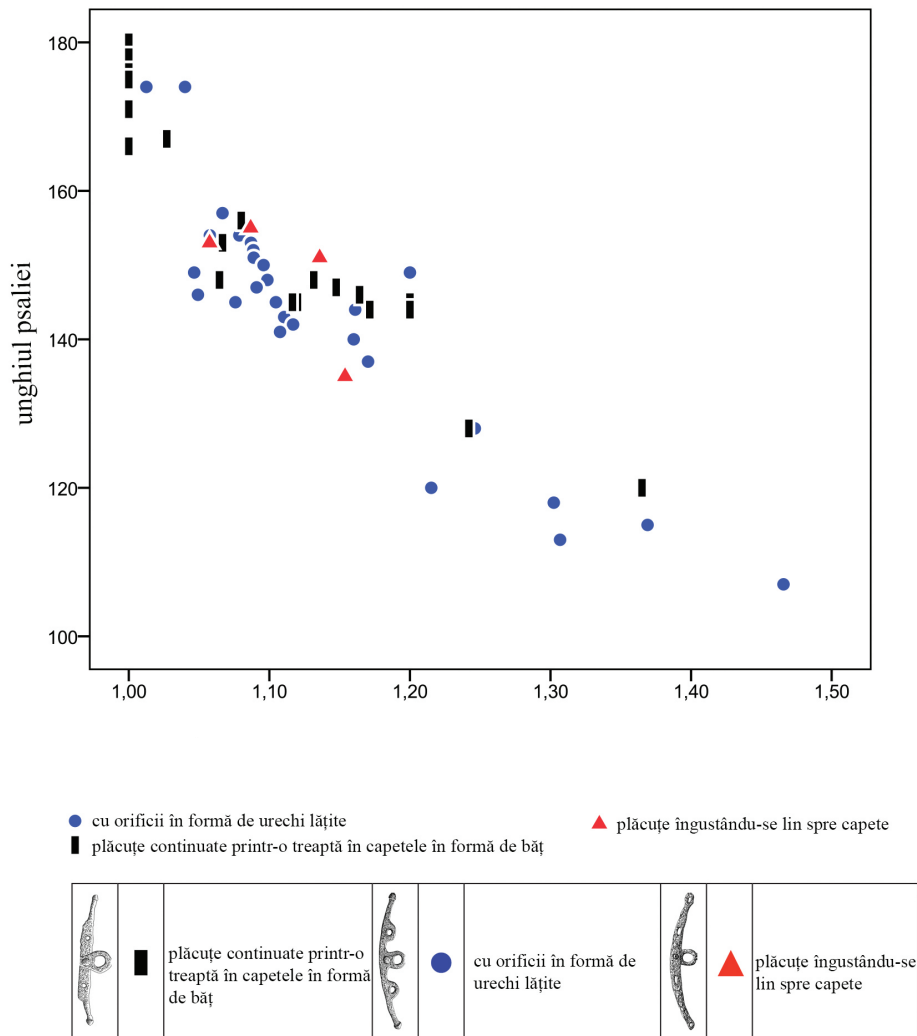

Fig. 8. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: unghiul și proporțiile psaliilor, pe baza modului de confecționare (tabel 1)⁷⁷.

predomină în prima și a doua grupă, iar cele cu urechi lățite în grupa a doua și a treia. Modul mai puțin întânit de confecționare a psaliilor în formă de plăci, îngustându-se spre capete, este atestat doar în cea de-a doua grupă.

⁷⁷ Cercetarea se bazează pe măsurătorile celor 59 de zăbale corespunzând numerelor 1–2, 4–8, 10, 13, 15–17, 19–32, 34, 36, 38–39 și 42–44 din lista 1.

Așa cum arată contextele funerare cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, importante pentru cronologie, menționate mai sus, această variație a unghiului psaliilor și a proporțiilor lor poate fi interpretată cronologic: cele mai vechi psalii sunt aproape drepte și devin cu timpul tot mai îndoite (unghiul dintre cele două capete ale psaliilor scade, iar proporția dintre lungimea segmentului de cerc și lungimea zăbalei crește).

Forma capetelor psaliilor pare a fi independentă de dezvoltarea unghiului psaliilor și proporțiilor lor: cele mai frecvente capete de psalii, cele în formă de sferă, însă și cele mai rare, cele ascuțite, apar în toate cele trei grupe de psalii (fig. 9).

Capetele în formă de ureche sunt atestate în prima și, mai ales, în cea de-a doua grupă; capetele zoomorfe sunt, însă, atestate doar pentru psaliile ușor îndoite

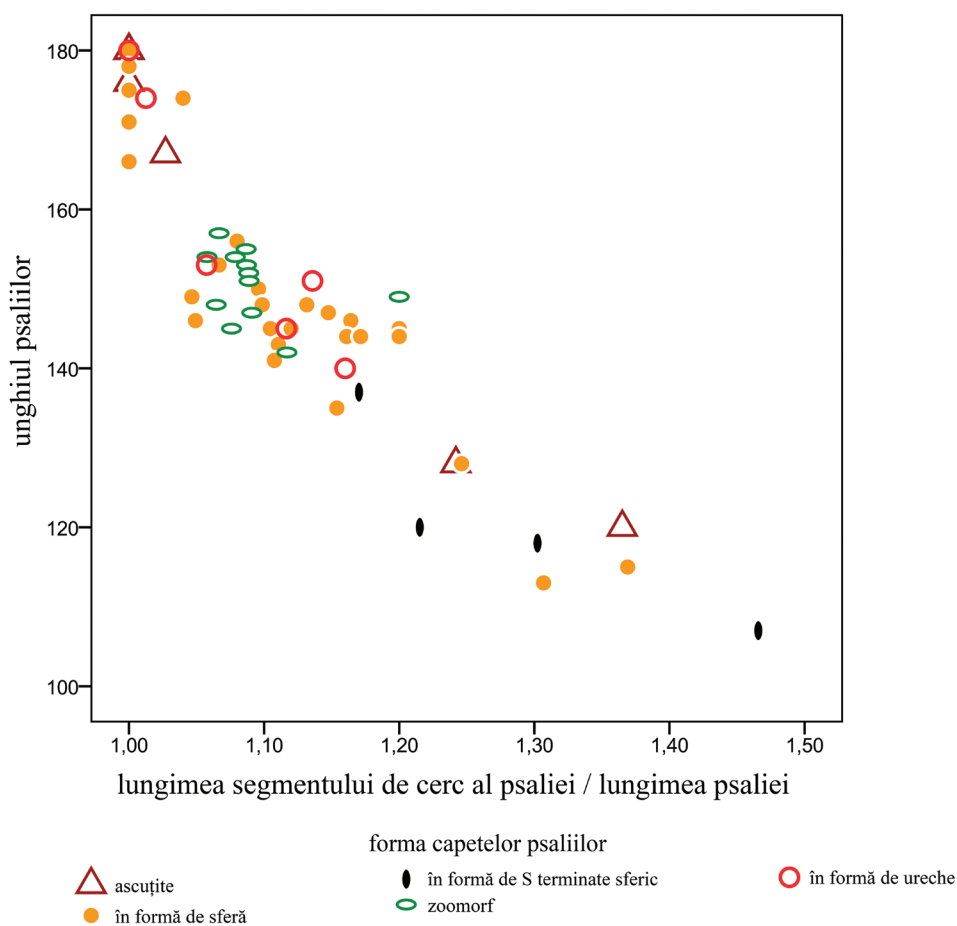

Fig. 9. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: capetele psaliilor în dezvoltarea unghiului și proporțiilor lor.

(grupa a doua). Capetele de psalii în forma literei „S” cu sferă sunt întâlnite doar la psaliile puternic îndoite din grupa a treia. Aceasta este răspândită⁷⁸ doar în Slovenia, în a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr. – începutul secolului al IV-lea a.Chr.

Rezumând, se poate stabili că cercetările de mai sus arată următoarele: cele mai timpurii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* din prima grupă (înainte de sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. – circa 525 a.Chr.) au psaliile aproape drepte. Psaliile ușor îndoite ale celei de-a doua grupe (circa 525–450 a.Chr.) se dezvoltă în psaliile puternic îndoite ale grupei a treia (450 – circa 400 a.Chr.). În cursul acestei dezvoltări, modul de confecționare a psaliilor și capetele lor sunt puțin grăitoare. Lățimea interioară a muștiucului zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* măsoară în medie 9,7 cm și corespunde lățimii interioare a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală.

ÎNMORMÂNTĂRI CU CAI DIN BAZINUL CARPATIC ȘI SETURILE LOR DE HARNAȘAMENT DE CĂLĂRIE ȘI DE TRACȚIUNE

Primele înmormântări de cai din bazinul carpatic și din regiunile limitrofe sunt atestate abia în orizontul pseudo-scitic Vekerzug. În descoperiri funerare și depozite mai timpurii din aceste regiuni sunt depuse doar zăbale și piese de harnașament în morminte de oameni, caii fiind rareori înmormântați⁷⁹.

Acei cai nu au fost omorâți; poate caii personali ai proprietarului defunct nu mai erau călăriți, erau scoși din circuitul economic normal și lăsați liberi în herghelie. Prin aceasta, calul de călărie îl „jelea”, împreună cu membrii comunității umane, pe defunct, acest obicei fiind documentat în felurite moduri la kara-kirgisii nomazi din stepa sud-vest siberiană în secolul al XIX-lea a.Chr.⁸⁰

Abia în epoca scitică, în bazinul carpatic, caii sunt îngropați împreună cu harnașamentul lor, ceea ce înseamnă că relația oamenilor cu caii lor se schimbă. Deoarece în numeroși tumuli scitici timpurii din regiunile nord-pontice apare obiceiul înmormântărilor de cai, acest fenomen ar putea susține teoria migrației scitice în bazinul carpatic. Diferența esențială referitoare la înmormântările de cai nord-pontici și din bazinul carpatic este aceea că primii au fost depuși sub tumulii persoanelor decedate – așa cum este atestat obiceiul la membrii bogați ai populațiilor altaice nomade⁸¹ din secolul al XIX-lea a.Chr. Caii din urmă au fost în multe cazuri depuși separat de persoanele decedate, izolat sau grupați în cadrul cimitirelor. Acest fapt oglindește o altă relație dintre oameni și cai în bazinul carpatic față de cea din ținuturile nord-pontice.

⁷⁸ Werner 1988, p. 25–27.

⁷⁹ Vezi Metzner-Nebelsick 2002, p. 204–206; Dular 2007, p. 737–748. Stadiul deficitar al cercetărilor privitoare la epoca timpurie a fierului ar putea constitui explicația pentru rarele cercetări arheozoologice ale mormintelor de cai, respectiv ale părților de cai din mormintele de oameni: vezi, de exemplu, mormântul de cal de la Doroslovo (Trajković 2008, p. 35–36, 190, 363–367).

⁸⁰ Radloff 1884, vol. 1, p. 449, 487.

⁸¹ Radloff 1884, vol. 1, p. 321.

Așa cum arată analiza de mai sus a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*, cele mai timpurii exemplare ale acestei specii sunt atestate la est de Carpați (Kelermes și Perebykóví), ceea ce înseamnă că acestea s-au dezvoltat într-un mod propriu în bazinul carpatic (vezi mai sus). Problema migrației scitice în bazinul carpatic a fost discutată în mai multe feluri⁸², iar analiza de aici trebuie realizată independent de această presupusă migrație.

Înmormântările de cai sunt fie incluse în structura necropolei de la Szentes-Vekerzug, fie formează o grupă de morminte de cai în colțul nord-estic al suprafeței funerare cercetate (vezi mai sus, fig. 10). O grupă de înmormântări de cai este atestată și în necropola de la Szentlőrinc⁸³. Deoarece, însă, aceste înmormântări de cai nu conțin ofrande care să fie depuse și în morminte, ele nu pot fi ordonate în structura necropolei.

Izolate sau grupate, înmormântările de cai sunt atribuite culturii Vekerzug pe baza zăbalelor lor. Aceste zăbale au fost cercetate aici în dezvoltarea lor, astfel încât este posibil ca ele să fie determinate tipo-cronologic. Ele formează, împreună cu celelalte piese de harnașament de călărie și de tracțiune, *un ansamblu*, a cărui dezvoltare va fi cercetată în cele ce urmează.

Condițiile pentru a include în analiză atât înmormântările de cai, cât și mormintele cu harnașament de tracțiune și de călărie au fost ca ele să conțină o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* și cel puțin un alt element sigur de harnașament de călărie sau de tracțiune. Ca bază de cercetare, au fost alese pentru această analiză următoarele 28 descoperiri funerare din 13 situri diferite (vezi lista 2).

Înserierea zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* și a altor părți de harnașament de călărie și de tracțiune (cataramă, aplice și distribuitoare de curele, ca și pandantive și falere) arată, mai întâi, ordonarea seturilor pornind de la cronologia zăbalelor stabilită mai sus (fig. 11). Cele mai timpurii seturi sunt caracterizate prin distribuitoare de curele găurite în formă de cruce. Abia în seturile dezvoltate apar falerele „clasice” cu două urechi, care la început erau mari și acoperite cu placă de argint, mai târziu devenind mici.

Lista 2

Ungaria:

1. Gyöngyös, mormânt cu car, distrus⁸⁴;
2. Miskolc-Diósgyőr, mormânt cu car, distrus⁸⁵;
3. Szentlőrinc, mormântul 52 (înmormântare triplă de cai), mormintele 58, 60–61 (înmormântări de cai)⁸⁶;

⁸² Parzinger 1993, p. 203–237; Teržan 1998, p. 511–560.

⁸³ Jerem 1968, p. 175–176, fig. 2.

⁸⁴ Teleaga 2017, cat. 2.9–11, 2.13, 2.19–28, pl. 6/1–3.5, 7/1–11.

⁸⁵ Teleaga 2017, cat. 1.1–3.12–13, pl. 1, 4/3–4.

⁸⁶ Jerem 1968, p. 169–171, fig. 10–13, 26, 28, pl. 46–48.

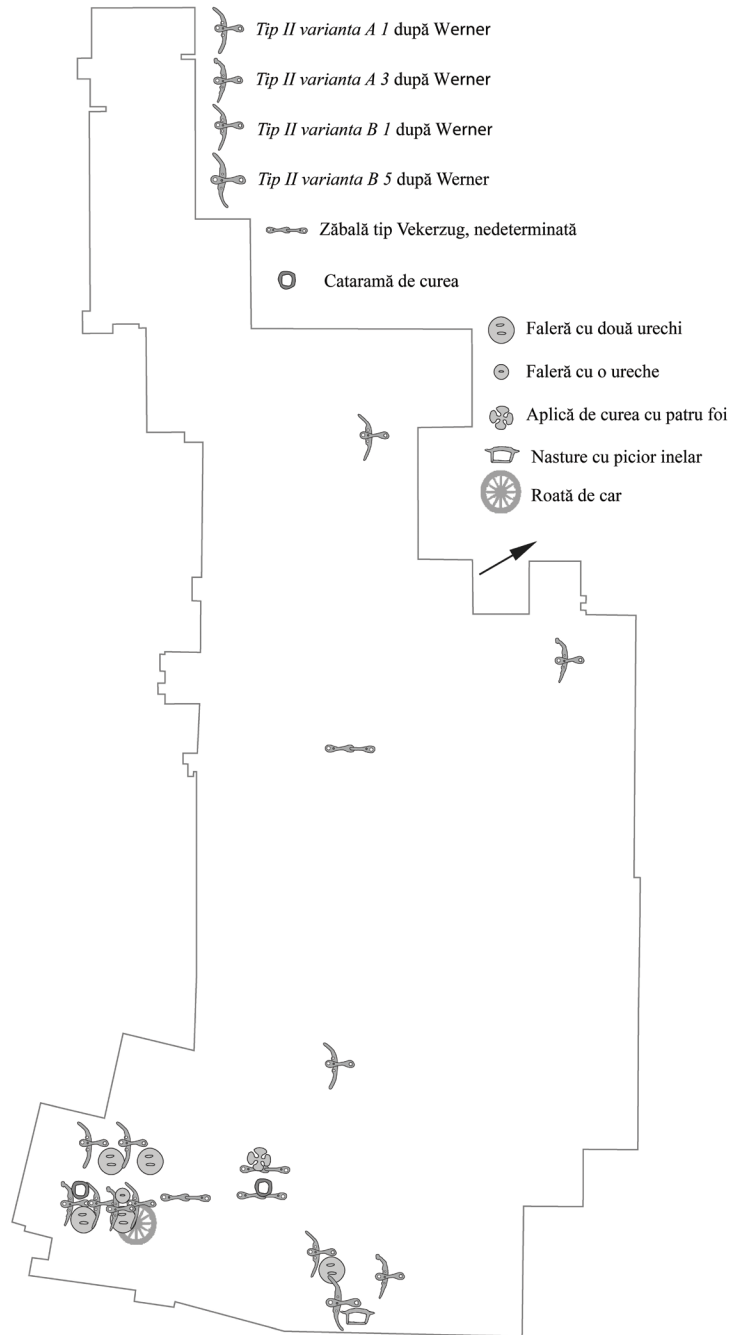

Fig. 10. Variantele de zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* și alte tipuri de harnașament de tracțiune sau călărie ale necropolei eponime.

tipul → mormântul ↓	
Kelermes, tumulul 24 mormântul 6	• •
Perebykovci, tumulul 2	•
Atenica, tumulul 2	• • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 13 (1)	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 13 (2)	• • • • •
Gyöngyös	• • • • •
Miskolc-Diósgyőr	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 16	• • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 18	• • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 139	• • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 12 (2)	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 12 (1)	• • • • •
Magdalenska Gora, T2, mormântul 13	• • • • •
Szentlőrinc, mormântul 58	• • • • •
Szentlőrinc, mormântul 60	• • • • •
Szentlőrinc, mormântul 52	• • • • •
Dolné Krškany	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 146	• • • • •
Szentlőrinc, mormântul 61	• • • • •
Stična, tumulul 48 mormântul 99	• • • • •
Chotín, mormântul 220	• • • • •
Brezje, tumulul 6 mormântul 1	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 142	• • • • •
Novo Mesto, tumulul 4 mormântul 3	• • • • •
Novo Mesto, tumulul 7 mormântul 19	• • • • •
Novo Mesto, tumulul 3 mormântul 12	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 11	• • • • •
Szentes-Vekerzug, mormântul 19	• • • • •

Fig. 11. Dezvoltarea seturilor de harnașament de călărie și de tracțiune cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* (vezi lista 2).

4. Szentes-Vekerzug, mormintele 11, 16, 18–19, 139 și 146 (înmormântări de cai), mormântul 12 (înmormântare dublă de cai), mormântul 13 (înmormântare dublă de cai cu car) și mormântul 142 (mormânt de incinerare)⁸⁷;

Slovacia:

5. Chotín, mormântul 220 (de inhumație)⁸⁸;
6. Dolné Krškany, lângă Nitra (mormânt de incinerare)⁸⁹;

Serbia:

7. Atenica, tumulul 2 (mormânt cu car)⁹⁰;

⁸⁷ Párducz, Csallány 1945, p. 89, pl. 45; Párducz 1952, p. 144–148, pl. 42–50, 52–63; Párducz 1954, p. 26–27, pl. 1–3; Párducz 1955, p. 8–10, pl. 10–12; Teleaga 2017, p. 98–107, cat. 3.1.1–7, 3.1.14–18, 3.2.1–112, pl. 13/2, 14/1–4.7–8, 15/1–2.4–7, 18–24).

⁸⁸ Dušek 1966, p. 63, pl. 24/12–32; Werner 1988, p. 22, nr. 69, pl. 12.

⁸⁹ Romsauer 1993, p. 20, fig. 10.

⁹⁰ Teleaga 2017, cat. 4.2.1–17, pl. 35, 36/1–8, 37.

Croația:

8. Brezje, lângă Trebelno, tumulul 6 – mormântul 1 (mormânt de inhumăție cu cal)⁹¹;

Slovenia:

9. Magdalenska Gora, Ljubljana, tumulul 2 – mormântul 13 (mormânt de inhumăție cu cal)⁹²;
 10. Novo Mesto. a. tumulul 3 – mormântul 12 (mormânt de inhumăție)⁹³; b. tumulul 4 – mormântul 3 (mormânt de inhumăție)⁹⁴; c. Kapiteljska njiva, tumulul 7 – mormântul 19 (mormânt dublu de inhumăție)⁹⁵;
 11. Stična, tumulul 48 – mormântul 99 (mormânt de cal)⁹⁶;

Ucraina:

12. Perebykocí, tumulul 2 (mormânt de incinerăție, a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., cel mai târziu pe la 600 a.Chr., pe baza vârfurilor de săgeți)⁹⁷;

Federația Rusă:

13. Kelermes, tumulul 24 – mormântul de cal 6, secolul al VII-lea a.Chr.⁹⁸.

Aplicele cu o ureche pentru împodobirea căpăstrului devin și ele mai mici: a se compara cele ale cailor din mormântul cu car 13 de la Szentes-Vekerzug cu cele din mormântul 52 și, mai ales, din mormântul 61 de la Szentlőrinc. Tipurile de pandantive apar rar, o dată sau de două ori în mormintele cercetate. Pentru seturile cele mai târzii sunt specifice, pe lângă falerele mici cu două urechi, aplicele de curea în formă de cruce cu o ureche. Motivul celor patru capete de cai dispuse spiralic de pe aplicele de curea din tumulul 48 – mormântul 99 de la Stična este ilustrat, stilistic degenerat, pe o aplică de curea din tumulul 3 – mormântul 12 de la Novo Mesto. Unul dintre cele mai recente seturi de harnașament provine din mormântul 19 de la Szentes-Vekerzug, care poate fi atribuit fazei târzii a acestui cimitir, databile în epoca La Tène timpurie.

Prin această analiză, zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* devin un indicator cronologic relativ precis în cadrul orizontului funerar hallstatiian târziu din bazinul carpatic, iar obiceiul înmormântărilor cu cai este evidențiat în specificitatea sa.

⁹¹ Werner 1988, p. 15, nr. 7, pl. 1, 72/B.

⁹² Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, p. 129, pl. 27/31–43.

⁹³ Križ 1997, p. 60, pl. 36/6, 37/2.

⁹⁴ Knez 1986, p. 89, pl. 34/9–11.

⁹⁵ Egg 1999, p. 334–335, fig. 10/1, pl. 17/1.

⁹⁶ Gabrovec *et alii* 2006, p. 76, pl. 57/10–13.17; Werner 1988, p. 18, nr. 38, pl. 7.

⁹⁷ Werner 1988, p. 20–21, nr. 61–62, pl. 11; Smirnova 1998, p. 455, fig. 10/16–23, 11/4.

⁹⁸ Galanina 1997, p. 45, cat. 346–347, pl. 25.

BIBLIOGRAFIE

- Benecke 1994 N. Benecke, *Archäozoologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südsandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 46, Berlin, 1994.
- Benecke 1998 N. Benecke, *Diachroner Vergleich der Pferdehaltung im Karpatenbecken und in der osteuropäischen Steppe während der vorchristlichen Metallzeiten*, PAS 12, 1998, p. 91–98.
- Bökönyi 1993 S. Bökönyi, *Pferdedomestikation, Haustierhaltung und Ernährung: archäozoologische Beiträge zu historich-etnographischen Problemen*, Archaeolingua. Series Minor 3, Budapest, 1993.
- Cărov 2008 И. Църков, *Траките край Атрюс. Тракийско погребение от с. Големаните, Великотърново*, Sofia, 2008.
- Dular 2007 J. Dular, *Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe*, in M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan* = Situla 44, Ljubljana, 2007, p. 737–748.
- Dušek 1966 M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava, 1966.
- Egg 1999 M. Egg, *Waffenbrüder? Eine ungewöhnliche Bestattung der Frühlatènezeit in Novo Mesto in Slowenien*, JbRGZM 46, 2, 1999 (2003), p. 317–356, pl. 11–20.
- Gabrovec et alii 2006 S. Gabrovec, A. Kruh, I. Murgelj, B. Teržan, *Stična II/1. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog, Catalogi et Monographiae 37*, Ljubljana, 2006.
- Gabrovec, Teržan 2008 S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien, Catalogi et Monographiae 38*, Ljubljana, 2008.
- Galanina 1997 L.K. Galanina, *Die Kurgane von Kelermes. «Königsgräber» der frühskythischen Zeit*, Steppenvölker Eurasiens 1, Moscova, 1997.
- Gleirscher 2003 P. Gleirscher, *Eine Trense skythischen Typs aus Landskron bei Villach. Neues aus Alt-Villach*, Jahrbuch des Stadtmuseums 40, 2003, p. 25–37.
- Hellmuth 2007 A. Hellmuth, *Zur Datierung der kreuzförmigen Goryt- und Bogentaschenbeschläge im Karpatenbecken*, PZ 82, 2007, p. 66–84.
- Jerem 1968 E. Jerem, *The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc*, ActaArchHung 20, 1968, p. 159–208, pl. 27–48.
- Jevtić, Peković 2007 M. Jevtić, M. Peković, *Mihajlov Ponor on Miroč – Triball Cult Places*, Starinar 57, 2007, p. 191–211.
- Kemenczei 1985 T. Kemenczei, *Mittleisenzeitliche Trensen von ostmitteleuropäischem Typ im Alföld*, FolArch 36, 1985, p. 43–68.
- Kemenczei 2009 T. Kemenczei, *Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe*, Inventaria Praehistorica Hungariae 12, Budapest, 2009.

- Knez 1986 T. Knez, *Novo Mesto I. Halštatski grobovi = Hallstattzeitliche Gräber*, Carniola Archaeologica 1, Novo Mesto, 1986.
- Kossack 1987 G. Kossack, *Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils*, în H. Franke (ed.), *Skythika. Vorträge zur Entstehung des skytho-iranischen Tierstils und zu Denkmälern des Bosporanischen Reichs anlässlich einer Ausstellung der Leningrader Ermitage in München 1984*, Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Neue Folge 98, München, 1987, p. 24–86.
- Kossack 1988 G. Kossack, *Pferd und Wagen in der frühen Eisenzeit Mitteleuropas – Technik. Überlieferungsart und ideeller Gehalt*, în Staatliches Museum für Völkerkunde München / Institut für Völkerkunde und Afrikanistik (ed.), *Festschrift für László Vajda*, Münchner Beiträge zur Völkerkunde 1, München, 1988, p. 131–144.
- Križ 1997 B. Križ, *Novo Mesto 4. Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III*, Ljubljana, 1997.
- Mannack 2001 Th. Mannack, *The Late Mannerists in Athenian Vase-painting*, Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford, 2001.
- Măndescu 2004 D. Măndescu, *Necropola de la Curtea de Argeș–, Radovanu*“. *Noi precizări privind inventarul funerar*, în I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu (eds.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 139–174.
- Metzner-Nebelsick 2002 C. Metzner-Nebelsick, *Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschichtliche Forschungen 23, Rahden, 2002.
- Nestor 1932 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK 22, 1932, p. 11–181.
- Párducz 1952 M. Párducz, *Le cimetièr hallstattien de Szentes–Vekerzug*, ActaArchHung 2, 1952, p. 143–172, pl. 42–68.
- Párducz 1954 M. Párducz, *Le cimetièr hallstattien de Szentes–Vekerzug II (Les fouilles de 1952 et 1953)*, ActaArchHung 4, 1954, p. 25–91, pl. 1–30.
- Párducz 1955 M. Párducz, *Le cimetièr hallstattien de Szentes–Vekerzug III*, ActaArchHung 6, 1955, p. 1–22, pl. 1–14.
- Párducz, Csallány 1945 M. Párducz, G. Csallány, *Szkitakori leletek a Szentesi Múzeumban*, ArchÉrt 5–6, 1945, p. 81–117, pl. 17–48.
- Parović-Pešikan 1988 M. Парович-Пешикан, *Однохожа из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашњости Балкана*, Starinar 39, 1988, p. 35–59.
- Parzinger 1993 H. Parzinger, *Vettersfelde – Mundolsheim – Aspres-lès-Corps. Gedanken zu einem skythischen Fund im Lichte vergleichender Archäologie*, în A. Lang, H. Parzinger, H. Küster (eds.), *Das Ost-West-Verhältnis in vor- und frühgeschichtlicher Zeit und sein Einfluß auf Werden und Wandel des Kulturraums Mitteleuropa. Festschrift G. Kossack zum 70. Geburtstag*, Berlin, 1993, p. 203–237.
- Popovič 1985 I.I. Попович, *Курган куштановицької культури в с. Невицьке на Закарпатті*, ArheologijaKiev 50, 1985, p. 50–62.

- Radloff 1884 W. Radloff, *Aus Sibirien. Lose Blätter aus dem Tagebuche eines Reisenden Linguisten*, vol. 2, Berlin, 1884.
- Romsauer 1993 P. Romsauer, *Novénálezy vekeřzugeskej skupiny z Nitry*, *SlovArch* 41, 1, 1993, p. 5–39.
- Smirnova 1998 G.I. Smirnova, *Die Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit und die osteuropäischen Steppen: Kontakte und Migrationen*, *PAS* 12, 1998, p. 451–465.
- Tankó 2015 K. Tankó, *Die skythischen Funde der Alföld Gruppe aus Kazár und Szurdokpüspöki (Ungarn)*, in I. Szathmári (ed.), *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*, Budapest, 2015, p. 431–443.
- Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004 S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan, *Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska Gora*, *Catalogi et Monographiae* 36, Ljubljana, 2004.
- Teleaga 2017 E. Teleaga, *Studien zu den späthallstattzeitlichen Wagengräbern des Karpatenbeckens*, in E. Teleaga, D. Gergova, A. Müller-Karpe, N. Torbov (eds.), *Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens*, vol. 2/I, Rhaden, 2017.
- Teleaga, Sârbu 2016 E. Teleaga, D. Sârbu, *The Chronology of the Late Hallstatt Cemeteries at the Lower Danube: Szentes-Vekerzug and Ferigile*, in S. Berecki (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin*, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 8–10 October 2015, Cluj-Napoca, 2016, p. 19–34.
- Teržan 1998 B. Teržan, *Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes*, *PAS* 12, 1998, p. 511–560.
- Teržan, Črešnar 2014 B. Teržan, M. Črešnar, *Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Ljubljana, 2014.
- Thraker 2004 *Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus*, Catalog de expoziție, Bonn, 2004.
- Trajković 2008 Д. Трајковић, *Ђеџфелд – Early Iron Age Necropolis at Doroslovo / Ђеџфелд – некропола старујет гвозденог доба код Дорослова*, Sombor, 2008.
- Turk 2005 P. Turk, *Bilder aus Leben und Mythos. Katalog zur archäologischen Ausstellung: Zur Situlenkunst im slowenischen Raum (7.–4. Jahrhundert v. Chr.)*, Ljubljana, 2005.
- Vasić 1992 R. Vasić, *An Etruscan Bone Box from South-west Serbia and the Problem of Late Archaic Imports in the Central Balkan Area*, *ArhVestnik* 43, 1992, p. 53–66.
- Vasić 1999 R. Vasić, *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, PBF XIV/12, Stuttgart, 1999.
- Vulpe, Popescu 1972 A. Vulpe, E. Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vilcea-Argeş (la nécropole tumulaire de Tigveni)*, *Dacia N.S.* 16, 1972, p. 75–111.
- Werner 1988 W. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, PBF XVI/4, München, 1988.

CONTRIBUTIONS TO THE LATE HALLSTATT GRAVES WITH HORSE BITS OF *SZENTES-VEKERZUG* TYPE IN THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

In the Late Hallstatt period in the Carpathian basin and in surrounding regions are evidences of the earliest horse graves; before this horizon in the graves and in the deposits there were only horse bits and their bridles, but not the horses. The Late Hallstatt Vekerzug horizon is defined also by snaffles of *Szentes-Vekerzug* type, characterised by a fixed connection between cheek-pieces and snaffle bits, which are riveted together. These snaffles are widespread in the Carpathian basin, even on the upper Sava and in southern Subcarpathia too. The funerary custom of the horses was inhumation, these horse graves have been isolated normally in the necropolises; the necropolises from Szentes-Vekerzug and Szentlőrinc however have had some horse grave groups.

The snaffles of *Szentes-Vekerzug* type can be divided by the forms of cheek-pieces into three groups: the earliest snaffles of the first group with almost straight cheek-pieces are dated before 600 BC until ca. 525 BC. The slightly curved cheek-pieces of the second group, ca. 525–450 BC, are transformed in the strongly curved cheek-pieces of the snaffles of third group, 450 – ca. 400 BC. The absolute dating of these groups has been fixed principally through their connexions with the Late Hallstatt chronology from Slovenia. The distance between the cheek-pieces (“Gebißfreiheit”) of the snaffles of *Szentes-Vekerzug* type is measuring on average ca. 9.7 cm; this corresponds to the distance between the cheek-pieces of the Hallstatt snaffles of central Europe. The seriation of the snaffles and bridles, or harnesses, from 28 funeral findings made it possible to organise the sets, outgoing from the chronology of snaffles.

Keywords: correlation analyses, horses, principal features, relative and absolute chronology, Late Hallstatt, (graves with) snaffles, seriation, widespreading, sets of bridle, Szentes-Vekerzug (type), Tigveni, typology.

LIST OF CAPTIONS

- Fig. 1. Graphical reconstruction of the halter of one horse from the grave 12 in Szentes-Vekerzug.
 Fig. 2. The spreading of the snaffles of *Szentes-Vekerzug* type in conjunction with list 1.
 Fig. 3. Snaffle from Miskolc-Diósgyőr; scale 1:2.
 Fig. 4. Graphical reconstruction of one snaffle from barrow 2 in Atenica; scale 1:2 (Čačak, National Museum, nr. inv. A 663).
 Fig. 5. Graphical reconstruction of one snaffle from barrow 1 in Atenica; scale 1:2 (Čačak, National Museum, nr. inv. 1505).
 Fig. 6. The grave 5 from barrow 9 in Tigveni; 1–4. scale 1:3; 5. scale 1:4 (after Vulpe, Popescu 1972, fig. 13/1–7).
 Fig. 7. Scheme of the calculation of the cheek-piece segment (a), of the cheek-piece angle (b) and the cheek-piece length (c) for the snaffles of *Szentes-Vekerzug* type; scale 1:2.
 Fig. 8. Angle and proportion of cheek-pieces of snaffles of *Szentes-Vekerzug* type on the basis of their manner of accomplishment.
 Fig. 9. The ends of the cheek-pieces of snaffles of *Szentes-Vekerzug* type in the development of their angle and their proportions.
 Fig. 10. The variants of snaffles of *Szentes-Vekerzug* type and another types of bridles or harnesses from the eponymous necropolis.
 Fig. 11. The development of the sets of bridles or harnesses with snaffles of *Szentes-Vekerzug* type in conjunction with list 1.

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaH – Acta Hargitensia, Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIESÉE – Association Internationale des Études du Sud-Est Européen
Aluta – Aluta. Studii și Comunicări, Muzeul Județean Covasna, Sf. Gheorghe
AnB – Analele Banatului, S.N. Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Ancient West & East – Ancient West & East, Leiden
Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antichità Altoadriatiche – Antichità Altoadriatiche, Centro di Antichità Altoadriatiche, Casa Bertoli, Aquileia
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeus – Archaeus. Études d'Histoire des Religions, București
ArchAnz – Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș, Pitești
ArheologijaKiev – Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana
Balcanoslavica – Balcanoslavica, PRI Institute for Paleoslavlic culture, Prilep
BAR IntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main – Berlin
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMMN – Buletinul Muzeului Militar Național, București
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
București – București. Materiale de Istorie și Muzeografie, Muzeul de Istorie a Municipiului București
BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
Buridava – Buridava, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAB – Cercetări Arheologice în București, Muzeul Municipiului București
Caiete ARA – Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie. Asociația ARA, București

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 343–345

- Castrum – Castrum. Castrum Bene Egyesület, Budapesta
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași
- CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
- CIGD – L. Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași
- CN – Cercetări Numismatice, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
- ÉBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, București
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- ÉtBalk – Etudes Balkaniques, Sofia
- FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- Historia Urbana – Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
- Historica – Historica, Centrul de Istorie, Filologie și Etnografie din Craiova
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
- IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I-II*, București, 1996–2000
- ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1989
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- IntArch – Internationale Archäologie, Rahden
- Isis – Isis, University of Chicago Press, Chicago
- ISM – *Inscriptiones Scythiae Minoris*, București
- IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej, Varna / Известия на народния музей, Варна
- JAHAn – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAR – Journal of Anthropological Research, University of Chicago Press, Chicago
- JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- JRS – Journal of Roman Studies, Londra
- JSA – Journal of Social Archaeology, SAGE Publications, Newbury Park
- Marisia – Marisia. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- MFMÉ – StudArch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropa, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța

- PraceMat – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, Łódź
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RadVM – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
- RE – G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
- RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004
- RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, București
- RIAF – Revista de Istorie, Arheologie și Filologie, București
- RMI – Revista Monumentelor Istorice, Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, București
- SBS – Studies in Byzantine Sigillography, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgoviște
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
- Situla – Situla. Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana
- SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, Muzeul Militar, București
- SP – Studii de Preistorie, Asociația Română de Arheologie, București
- Starinar – Starinar, Belgrad
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- Századvég – Századvég Társadalomtudományi Folyóirat. Századvég Alapítvány (Századvég Foundation), Budapesta
- Székelyföld – Székelyföld, Magyar Művészeti Akadémia, Miercurea Ciuc
- TD – Thraco-Dacica, București
- Tibiscus – Tibiscus. Muzeul Național al Banatului, Timișoara
- Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
- Valachica – Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
- VjesnikZagreb – Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu, Zagreb
- Zalai Múzeum – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
- ZborRadBeograd – Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad
- Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
- ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

